

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΓΕΝΙΚΟΤΗΤΕΣ, ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΙ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Ἡ ψυχιατρικὴ καὶ ἡ ψυχοπαθολογία τῆς Λογοτεχνίας ἀπασχόλησε ὡς τὰ σήμερα μερικοὺς ἀπ' τοὺς καλύτερου ψυχιάτρου τοῦ τόπου μᾶς. Ἀναφέρω ἐδῶ τὸν Κουρέτα, τὸν Κωνσταντινίδη, τὸ Σκούρα, τὸ Φιλιππούλο. Ὡστόσο μ' ἀγανάχτηση ἢ πίκρα δέχτηκαν παρόμοιες δημοσιεύσεις οἱ λογοτέχνες. Ὁ Κακριδῆς⁽¹⁾ διαμαρτύρεται γιὰ ἓνα βιβλίο τοῦ Κουρέτα⁽²⁾ πὼς ἡ φιλολογία κατάντησε «ἀδέσποτο αἰκόπεδο στὴ διάθεση τοῦ καθενός», ἐνῶ ὁ Κ. Παράσχος⁽³⁾ γράφει τ' ἀκόλουθα γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Δρακουλίδη⁽⁴⁾ «Ψυχαναλυτικὴ Ἑρμηνεία τῆς Τέχνης»: «Μᾶς κούρασαν οἱ ἐρμηνεῖες κι ὅσο πιὸ ντελικάτες καὶ περίπλοκες γίνονται τόσο φαίνονται περιττές. Στὸ κάτω τῆς γραφῆς γιὰ νὰ γευτῶ τὴν τέχνη τοῦ Σαίξπηρ, δὲν ἔχω καμμιά ἀνάγκη νὰ μάθω ποῖος ἦταν ὁ Σαίξπηρ, νὰ ἐξακριβώσω, ἂν εἶχε «πλέγματα» ἢ δὲν εἶχε καὶ ποιὰ ἦσαν τὰ πλέγματα αὐτά».

Γίνομαι λοιπὸν πολὺ δισταχτικὸς, ὅταν σκέπτομαι νὰ καταπιαστῶ μὲ τὴν ψυχολογικὴ ὠφελιμότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ βιβλίου. Ὡστόσο ἂν ἡ ψυχιατρικὴ τῆς Λογοτεχνίας μελετᾷ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ λογοτέχνη καὶ ξεσκεπάζει ζητήματα ἐσωτερικῆς φύσης, ἡ μελέτη τῆς Λογοτεχνίας ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς ψυχικῆς ἐπίδρασης, ποὺ ἀσκοῦν τὰ φανερώματα τοῦ λογοτέχνη στὸ σύνολο, δὲ νομίζω, πὼς πρέπει νὰ στενοχωρεῖ τὴν Τέχνη.

Βέβαια ἡ ὑπόθεση τῆς σκοπιμότητος ἢ ὠφελιμότητος τῆς Τέχνης εἶναι κιόλας κάτι πολὺ λίγο ὑποφερτό, μὰ αὐτὴ ἡ ὠφελιμότητα ἔοχεται στὰ ρίγOURA, ἔστω κι ἀτυνεῖδητα, ὥστε κι ἂν ἀκόμα δὲν θέλαμε νὰ τὴν πιστοποιήσουμε, δὲν θὰ ἐσήμαινε, πὼς δὲν ὑπάρχει.

(1) Κακριδῆς. «Νέα Ἑστία», 1931, τεύχος 56.

(2) Κουρέτας. Αἱ ψυχώσεις εἰς τὴν Λογοτεχνίαν, 1931, Ἀθήναι.

(3) Κ. Παράσχος. «Νέα Ἑστία», 15-5-1948, σελ. 654.

(4) Ν. Ν. Δρακουλίδης. Ψυχαναλυτικὴ Ἑρμηνεία τῆς Τέχνης, 1948, Ἀθήνα.

Ξεκίνησα μὲ τὶς σκέψεις αὐτές, γιὰ ν' ἀποφύγω τὶς ἐνδόμυχες διαμαρτυρίες κι ἀκόμα κάποια συσχέτιση τοῦ θέματος μὲ τὴν ψυχιατρικὴ τῆς Λογοτεχνίας. Ἐδῶ πρόκειται μᾶλλον γιὰ μιὰ καθολικότερη καὶ πρακτικότερη μελέτη τῶν σχέσεων Ψυχολογίας καὶ Λογοτεχνίας⁽⁵⁾. Σ' ἓνα πρῶτο μέρος, γενικὸ θεωρητικὸ, ἀναπτύσσονται μὲ λίγα οἱ σχέσεις αὐτές, ἐνῶ τὸ δεύτερο μέρος ἀσχολεῖται μὲ πρακτικότερα ζητήματα κι ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέρος τῆς μελέτης μου. Δὲ θὰ μπορούσα, ὅμως, ν' ἀσχοληθῶ μ' αὐτό, χωρὶς κάποια ἀνάπτυξη γενικώτερη τοῦ θέματος.

Στὴ βιβλιογραφία, ποὺ χρησιμοποίησα, γιὰ τὴ σύνταξη τῆς μελέτης μου, ἔλαβα ὑπ' ὄψει μου λίγο - πολὺ μελέτες κι ἀπόψεις τῶν μαθητῶν τοῦ Freud. Τοῦτο ὅμως ἔγινε μ' ἀντικειμενικότητα κι ἴσως ἀκόμα μὲ κάποια ἀντίθεση γιὰ τὸν ψυχρὸ καὶ ἀκαμπτο δογματισμὸ, ποὺ ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στοὺς ὄπαδους τοῦ μεγάλου Βιεννέζου ψυχιάτρου. Ἐν τούτοις κι ἡ λεπτὴ ψυχολογικὴ ἀνάλυση τοῦ τμήματος τούτου τῆς «ἐφαρμογῆς» τῆς ψυχανάλυσης δὲν ἐπιτρέπει οὔτε ν' ἀγνοηθοῦν οὔτε νὰ κατακρηθθοῦν πέρα ἀπὸ ἓνα σημεῖο οἱ ἀπόψεις αὐτές. Ἴσως - ἴσως μάλιστα ἂν ἔλειπε ὁ δογματισμὸς σὲ μερικές ἀπ' τὶς ἔρευνες αὐτές, ἂν μᾶς ἀφίνονταν κάποια ἐλευθερία πίστεως, νὰ μὴ μᾶς εὑρισκαν τόσο ἀντίθετους οἱ σκέψεις τῶν ψυχαναλυτῶν.

Χρῶστῶ, τέλος, γιὰ νὰ κλείσω τὴν εἰσαγωγὴν τούτη, μιὰ διευκρίνηση, γιὰ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα, ποὺ ἀναφέρω. Πᾶνε λίγα χρόνια ποὺ δὲν παρακολουθῶ κανονικὰ τὴν κίνηση τοῦ τόπου κι ἔτσι ἀναγκάστηκα νὰ περιορισθῶ σὲ παλιότερες γνωριμίες μου μὲ τὸν Ἑλληνικὸ Λόγο. Ἄς μοῦ συχωρεθῇ

(5) Ἡ πρακτικὴ κι ἡ αἰσθητικὴ εἶναι οἱ δύο μόνοι δρόμοι τῆς ἐμπειρίας κι ἡ μιὰ ἀποκλείει τὴν ἄλλη, λέει ὁ Max Schoen. Ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία εἶναι ἡ ἀριστοκρατικώτερη καὶ σχηματίζεται ἀφαιρετικὰ ἀπ' τὴν πρακτικὴν. Γιὰ τοὺς χαρακτῆρες τῶν δύο βλέπε: M. Schoen *Aesthetic experience in the light of current Psychology*, 457-467 in the *Twentieth Century Psychology*, ed. by Laurence Harriman, 1946.

ἀκόμα, ἂν κορυφαῖα ὄνόματα δὲν ἀναφέρονται στὴ συνοπτικὴ τούτῃ μελέτῃ. Γιὰ τὰ ξένα κείμενα π' ἀναφέρω στὸ δεύτερο μέρος, θέλω νὰ πῶ, ὅτι μποροῦσε νὰ ἔχουν συμπληρωθεῖ ἢ ἀντικατασταθεῖ μὲ ἄλλα, ποὺ νὰ ἔχουν οὐσιαστικότερη θέση στὴν κάθε παράγραφο. Ὅμως, διὰ τὴν διάβασα, παλιά, τὰ κείμενα δὲν εἶχα ὑπ' ὄψιν μου νὰ κάμω μιὰ τέτοια μελέτη, κι διὰ τὴν ἀργότερα ἢ μελέτη αὐτὴ πήρε τελικὴ μορφή καὶ βρέθηκαν κι ἄλλα κείμενα, δὲ θέλησα πιά νὰ τὴν ἀλλάξω, νὰ τῆς δώσω μιὰ καινούργια ἐμφάνιση. Γιατὶ πάντα σὲ μιὰ συνοπτικὴ ἀνασκόπησι εἶναι κανένας ἀναγκασμένος νὰ περιορίζεται.

Ἡ λογοτεχνικὴ δημιουργία ἀποτελεῖ ἕνα ψυχολογικὸ φαινόμενο, ποὺ βασικὰ στηρίζεται στὸ ταλέντο καὶ τὴν ἔμπνευση (Φιλιππόπουλος)⁽¹⁾. Περὶ τὴν ἀνάγκη χρειάζεται ἰσχυρὴ διάνοια καὶ ἐσωτερικὰ πλούσια σὲ βιώματα προσωπικότητος. Ἀπ' ὅλους σχεδὸν ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη πὼς κάθε τέτοια προσωπικότης ἔχει βρεῖ τρομαχτικὰ ἐμπόδια στὴν ἐξέλιξί της. Ὁ Gesell⁽²⁾ λέει, πὼς οἱ ψυχικὲς συγκρούσεις δροῦν, σὰν ὀργανωτὲς καὶ ἀγωγοὶ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Πολλὲς ἀπωθημέναι ἐπιθυμίαι στοιβαγμέναι στὸ ὑποσυνείδητο, κλαίουσαι καὶ ὀλοφυρόμεναι, ξεχασμέναι ἐκεῖ ἀπ' τὰ παιδικὰ χρόνια ἢ τὴν ἐφηβεία, ἀνάγκασαν τὸ λογοτέχνη νὰ στρέψει τὴν ψυχικὴ του δυναμικότητα σ' ἕνα ἄλλο πεδίο, νὰ βρεῖ μιὰ λύση, ποὺ τὸν ξεκούραζε ἠθικὰ καὶ τοῦ ἔφερνε τὴν εὐφορία τοῦ μεγαλείου. Τὶς ἐπιθυμίας αὐτὲς κατὰφεραν ἔτσι νὰ ἀναπληρώσουν, νὰ ὑποκαταστήσουν καὶ νὰ ἐξιδανικεύσουν». Στὴν Τέχνη ἀφέθηκαν γιὰ νὰ ἐκφράσουν ψυχολογικὰ προβλήματα καὶ ν' ἀπαλλαχτοῦν ἀπ' τὸ βαρὺ φορτίο, ποὺ τοὺς πίεζε σὲ σημεῖο νὰ ἐκτραγοῦν. Ἐτσι πέτυχαν τὴν ψυχολογικὴ κάθαρση.⁽³⁾

(1) Φιλιππόπουλος. Ψυχιατρικὴ καὶ Λογοτεχνία, σελ. 8-12. Ἀθήνα 1943. Βλέπε ἐδῶ περισσότερες λεπτομέρειες ἀπὸ ἐπιστημονικὴ σκοπιά.

(2) Gesell *Genius, Giftedness Growth*, pp. 145-162, in the *Studies in Child Development*, 1948, Harper and Bros.

(3) Μὲ τέτοιο πνεῦμα ἔχουν γραφεῖ πολλὰ κείμενα τοῦ Φ. Σκούρα μαζεμένα στὸ βιβλίο «Τέχνη-Συγκρίσεις - Ἀγωνία» 1950. Γιὰ τὸ Σκούρα τὸ πρόβλημα τῆς ποιητικῆς δημιουργίας «δὲν εἶναι πρόβλημα «ταλέντου» ἢ κάποιας ἄλλης μυστηριώδους δυνάμεως. Εἶναι... πρόβλημα μετατροπῆς τῆς ψυχικῆς τάσεως σὲ λόγο, μετουσιώσεως τῆς ψυχικῆς συγκρούσεως ἢ τοῦ συμπλέγματος σὲ μιὰ ἀπαλωτέρη μορφή συγκινήσεως, ποὺ ἐμπνέει...» (στὸ ἀναφερόμενο βιβλίο σελ. 7) Νομίζω, πὼς οἱ σκέψεις αὐτὲς εἶναι μιὰ ὑπεραπλούστευση ἑνὸς θέματος πολὺ περιπλοκοῦ. Καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορῶ νὰ τὶς δεχθῶ.

Κατὰ πόσο, τώρα, ἡ γένεση τοῦ ταλέντου ἐξαρτᾶται μονάχα ἀπ' τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου καὶ τὶς διαταραχὲς γύρω ἀπ' τὴν ἀνάπτυξή του, ὅπως θέλει ὁ Bichler⁽⁴⁾ κι ἄλλοι, δὲν μπορῶ νὰ εἶμαι βέβαιος. Ἀνάμεσα μάλιστα στοὺς μαθητὲς τοῦ Freud δὲν ὑπάρχουν ξεκάθαρες ἀποψεις. Ἐτσι ὁ Brill⁽⁵⁾ ξεχωρίζει τὴν τέχνη τοῦ νευρωτικοῦ ἀπ' τὴν τέχνη τοῦ καλλιτέχνη στὸ σημεῖο τῆς ὑποκειμενικότητος ἢ ἀντικειμενικότητος τοῦ ἔρωτα καὶ πιστεύει, πὼς στὸν δημιουργὸ ὑπάρχει ἔρωτας γιὰ τὸ ἀντικείμενο, ἐνῶ στὸν νευρωτικὸ ὑποκειμενικὸς ἔρωτας, ὁ Δρακουλίδης⁽⁶⁾ καὶ ὁ Bichler δὲν κάνουνε τέτοιες διακρίσεις. Ὁ Bichler⁽⁷⁾ νομίζει, πὼς ὁ στοματικὸς ἔρωτισμὸς βαραίνει γιὰ τὴ γένεση τοῦ ποιητικοῦ ταλέντου, ἐνῶ ὁ Δρακουλίδης σημειώνει, πὼς γιὰ τὴν ποίηση θὰ παρακινήσει ἡ ἐπικράτηση τοῦ ναρκισσικοῦ στοιχείου. Ὁ Jastrow⁽⁸⁾ παρατηρεῖ, πὼς τὸ κεφάλαιο αὐτὸ τοῦ Φροῦδισμού (δηλ. τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐρμηνείας τῆς Τέχνης καὶ τῆς ψυχαναλυτικῆς βιογραφίας) εἶναι τὸ πιὸ συζητήσιμο καὶ πιὸ ἀντιφατικὸ, σ' ὅλη τὴ θεωρία τοῦ Freud.

Ὅσο δὲ θὰ μποροῦσε κανεὶς ν' ἀρνηθεῖ πὼς δὲν ὑπάρχουνε συχνὰ διαταραχὲς τῆς ἀνάπτυξης τοῦ βασικοῦ ἐνστίκτου σ' ὅλες τὶς μορφὲς τῆς Τέχνης, ἰδίως μάλιστα τὶς νεώτερες σχολές (Jean Frois-Whittman)⁽⁹⁾ μιὰ παραμονὴ σὲ παιδικὰ στάδια ἐξέλιξης⁽¹⁰⁾ (Κουρέτας) ἢ καὶ διαστροφές. Ἀναφέρω ἀκόμα τὶς μελέτες τοῦ Δρακουλίδη⁽¹¹⁾ — Δόξα⁽¹²⁾ γιὰ τὸ σουρρεαλισμὸ, τὸν ἀμπστραιτισμὸ καὶ τὸ λεττρισμὸ.

Ἀφίνομε ὥστόσο τὴ γένεση τοῦ ταλέντου κι ἐρχόμαστε σ' ἄλλα ἐρωτήματα: Ποιὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς ὑψηλῆς διανοίας στὸ ἔργο; Ἡ ψυχικὴ ἐλαττωματικότης φέρνει καλλιτεχνικὲς παρόρμησεις καὶ σ' ἐκείνους ἀκόμα, ποὺ ἔχουν λευψὴ νοημοσύνη; Εἶναι ἄραγε σωστὸ πὼς ἄτομα μὲ ἰδιαίτερες ψυχικὲς ἱκανότητες ἔχουν παράλληλα καὶ ψυχικὲς ἀνωμαλίες;

(4) Bichler: *Le rôle des Zones erogènes dans la gènesse du talent artistique*, *Revue Française de Psychanalyse*, vol. 6. p. 475-482, 1933.

(5) Brill: *Fundamental Conceptions of Psychoanalysis*, pp. 303-312, 1921.

(6) Δρακουλίδης: *loc. cit.* σελ. 50-51.

(7) Bichler: *loc. cit.* p. 479.

(8) Jastrow: *Freud, his dream and sex theories*, p. 129, A pocket book Edition, 1948.

(9) Jean Frois-Wittman: *Considération Psychanalytique sur l'Art Moderne*, *Revue Française de Psychanalyses* vol. 3 pp. 456-393, 1929.

(10) Δ. Κουρέτας. Ἡ Ψυχανάλυσις, Ἑλληνικὴ Ἱατρικὴ, 1928, ἔτος 2ον. σελ. 217.

(11) Δρακουλίδης *loc. cit.* σελ. 90-115.

(12) Ἀγ. Δόξας «Νέα Ἑστία», 1-3-1949, σελ. 282-288. Πορεία πρὸς τὴν κάθαρση.

Ἄν καὶ ὁ Gesell⁽¹⁾ μᾶς πληροφορεῖ πὼς δὲ χρειάζεται νοημοσύνη πολὺ πρὸς ὑψηλὴ ἀπ' τὴ μέτρια γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία (ὁ Blake, γράφει, εἶχε μόνις κάτι παραπάνω ἀπ' τὴν κοινὴ), ὡστόσο ἡ ἰσχυρὴ διανόηση εἶναι ἐξίσου, ἂν ὄχι περισσότερο, ἀναγκαῖα, ὅσο κι' οἱ ψυχικὲς ταλαιπωρίες, γιὰ τὴν ὄθηση πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Κι ἡ ψυχικὴ ταλαιπωρία φέρνει στοὺς πνευματικὰ ἐλαττωματικοὺς καλλιτεχνικὴ παρόρμηση. Μόνον, πού τότε, ἡ παρόρμηση γιὰ τὴν τέχνη δὲ μπορεῖ νὰ φτάσει σ' ἕνα αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα.

Ὅσο γιὰ τὸ τρίτο ἐρώτημα, παρ' ὅλο, πού εἶναι γενικὰ πιστευτὴ μιὰ σχέση μεγαλοφυΐας καὶ τρέλλας, ⁽²⁾ νομίζω, πὼς πρέπει νὰ τὸ θεωροῦμε ἀκόμα τελείως ἀνοικτὸ γιὰ συζήτηση. Ἡ ἰδέα τῆς σχέσης αὐτῆς βρίσκεται ἀκόμα στὰ παλιὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων, κι' ἀργότερα διατυπώνεται σὲ δοκίμια φιλοσόφων καὶ πνευματικῶν ὁδηγῶν σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες (W. Lange - Eichbaum⁽³⁾)

Ἡ σχέση αὐτὴ διατυπώθηκε ὀριστικώτερα τὸν περασμένον αἰῶνα ἰδίως ἀπ' τὸν Lombroso⁽⁴⁾ καὶ συνεχίστηκε στὸν αἰῶνα μας μὲ τὴν ὑπερβολικὴ φιλοπονία νὰ ψυχαναλυθοῦν πρόσωπα πού ἐπεκράτησαν στὴν Τέχνη ἢ τὴν Ἐπιστῆμη σὰν πνευματικοὶ ὁδηγοί. Ὅσο μόνον ἡ εὐρεῖα στατιστικῆ παρατήρηση θὰ μπορούσε νὰ διαπιστώσει τίς γνώμες αὐτές. Κάτι τέτοιο λέει κι ὁ Κλέων Παράσχος.⁽⁵⁾ «Ἐτσι δημιούργησε ὁ Μπωντλαίρ, κλασικὸ δείγμα νευρωτικοῦ γεμάτου «συμπλέγματος». Ἐτσι ὁμοίως δημιούργησε καὶ ὁ Hugo:.... Ἐνα λοιπὸν ἀπ' τὰ δύο ἢ κάθε καλλιτέχνης, κατὰ κάποιον τρόπο, νευρωτικὸς, ὅπως θέλει τὸ δόγμα, ἢ «ψυχανάλυση» τοῦ ἔργου ὅλων τῶν καλλιτεχνῶν⁽⁶⁾ γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ βεβαιώσωμε ἔγκυρα ὅτι τὰ ἔργα τοῦτα εἶναι ἐξιδανικευμένη ἀντιστάθμιση».

Πειραματικὲς ἀλλωστε ἔρευνες ψυχολόγων φανεροῦν πὼς, ἐκεῖνοι, πού εἶναι ἀνώτεροι στὴ νοημοσύνη, ἀνέχονται καλύτερα τίς ψυχικὲς ταλαιπωρίες, ἂν καὶ ὑπάρχει

σ' αὐτοὺς μιὰ τάση γι' ἀπομόνωση καὶ ἀρνητισμὸ στὸ περιβάλλον (Hollingworth⁽⁷⁾), ἀκόμα ὅτι οἱ προικισμένοι ἄνθρωποι προσαρμόζονται καλύτερα στὸ περιβάλλον (Terman καὶ Oden⁽⁸⁾). Ἀντίθετα τὰ παιδιὰ, πού ἔχουν χαμηλὴ νοημοσύνη καὶ δυσκολώτερα προσαρμόζονται στὸ περιβάλλον καὶ ἔχουν ἰσχυρότερη τάση γιὰ ἐγκληματικότητα (Williams⁽⁹⁾), πού εἶναι ἀναμφίβλο ἕνα φαινόμενον ψυχικῆς ἐλαττωματικότητος. Κι ὁ Stoddard⁽¹⁰⁾ σημειώνει, πὼς οἱ πρὸς ἔξυπνοι ἀντέχουν περισσότερο στὴς ψυχικὲς δυσκολίες. Μὰ κι οἱ παρατηρήσεις τῆς Adele Juda⁽¹¹⁾, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Innsbruck, πού ἐγίναν εἰδικὰ γιὰ νὰ μελετήσουν τέτοιες σχέσεις σὲ καλλιτέχνες κι ἐπιστήμονες, εἶναι ἀντίθετες ὡς ἕνα σημεῖο μὲ τὴ γνώμη, πὼς ὑπάρχει ἀναμφισβήτητη σχέση ἀνάμεσα καλλιτεχνικῆς καὶ ψυχοπαθολογικῆς προσωπικότητος. Ὅπως λέει ἡ ἴδια: «Καμμιά καθορισμένη σχέση δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα ὑψηλῆς πνευματικῆς ἰκανότητος καὶ ψυχικῆς ἀρρώστειας ἢ ὑγείας». Κάπου 30% καλλιτέχνες κι ἐπιστήμονες πάσχουν ἀπὸ «κάτι», ἐνῶ στὸν ἄλλο πληθυσμὸ τὸ ποσοστὸ ἀνεβαίνει μόνις 10%, ἀλλὰ μπορούμε νὰ παρατηρήσωμε, πὼς ἡ διαπίστωση στὸ λαὸ εἶναι πολὺ δύσκολη κι ὄχι τόσο ἀκριβῆς, (δηλαδὴ τὸ ποσοστὸ μπορεῖ μὲ τὴν ἴδια μέθοδο ν' ἀνέβει πρὸς πολὺ). Ἀλλωστε ἀπομένει ἕνα 70% ἀπόλυτα ὑγιῶν ψυχικά, πού, νομίζω, πὼς εἶναι πολὺ μεγαλύτερο ἀπ' τὸ ὑπόλοιπό του. Κι ὁ De Voto⁽¹²⁾ παρατηρεῖ ὅτι μερικοὶ πεζογράφοι εἶναι νευρωτικοί, μερικοὶ ὁμοίως δὲν εἶναι.

Ἐτσι, μ' ὅλο τὸ φῶς πού ρίχνεται στὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα, βασικὰ προβλήματα τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας, ἀπ' τὴν καθολικὴ ἀποψη, μένουν ἀκόμα ἀναπάντητα γιὰ τὸν οὐδέτερο παρατηρητὴ, πού δὲν ἰκανοποιεῖται ἀπὸ σχηματογραφικὲς τυποποιημένες σκέψεις ἢ μᾶλλον τὸν κάνουν νὰ σκέ-

(1) Gesell: loc. cit. Studies in child development.

(2) O Kries: Approaches to Art in the Klein's et alii Psychoanalysis to day, 1948, μιλάει γιὰ τὴ «δημιουργὸ τρέλλα».

(3) N. Lange - Eichbaum Genie, Irren und Rechen, 1935. Στὸ βιβλίο τοῦτο παραπέμπω, ὅποιον θέλει νὰ κατατοπιστῇ στὰ σχετικὰ ζητήματα. Περιέχει τὴν ἐκτενέστερη βιβλιογραφία (1883 μελέτη μέχρι τὴν ἔ-δοση τοῦ 1935, πού ἔχω ὑπ' ὄψιν μου) καὶ ἀσχολεῖται μὲ 200 περίπου μεγαλοφυεῖς, πού ἀποτελέσαν θέμα μελέτης ἀπ' τὴν ψυχοπαθολογικὴ ἀποψη.

(4) Lombroso: Genie und Irren in ihren Beziehungen zum Gesetz, zur Kritik und zur Geschlechte.

(5) κ.λ. Παράσχος loc. cit. σελ. 653 - 654.

(6) Δικὴ μου ὑπογράμμιση.

(7) Hollingworth: Δυστυχῶς δὲν μπορῶ νὰ ἐπεκταθῶ ἐδῶ στὴ βαθμολόγηση τῆς νοημοσύνης. Ἄν 90 - 110 εἶναι ὁ μόνος ὁρος δείκτης νοημοσύνης, ἐκεῖνος, πού ἔχει 130 - 150 προσαρμόζεται καλύτερα ψυχολογικά στὸ περιβάλλον, ἐνῶ ἀπὸ κεῖ καὶ πάνω πάλι ὑπάρχουν δυσκολίες προσαρμογῆς. Βλ. Intelligence Its Nature and Nurture, Part I, σελ. 43 - 66, 271 - 274. The Thirty - Ninth Yearbook of The National Society for the Study of Education, 1940, Blomington Illinois.

(8) Terman καὶ Oden: στὸ ἴδιο σύγγραμμα σελ. 67 - 90.

(9) Williams: στὸ ἴδιο σύγγραμμα σελ. 291 - 294

(10) Stoddard: The Meaning of Intelligence, 1947, pp. 315 - 316, The Mac Millan Co.

(11) A. Juda: The relation ship between highest mental capacity and psychic abnormalities, American Journal of Psychiatry, v. 106, pp. 296 - 307, 1949.

(12) B. de Voto. The world of Fiction, p. 137, Houghton Mifflin and Co. Boston, 1950.

φτεται πὼς καμμιά περίπτωση δὲν πρέπει νὰ μᾶς σπρώχνει σὲ γενικότητες. Ἡ μελέτη τοῦ κάθε καλλιτέχνη πρέπει νὰ γίνεται ἀτομικά (δηλαδή ψυχιατρικά) καὶ τὸ πρόβλημα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας νὰ καταπιάνεται μὲ τὶς κληρονομικὲς ἐπιδράσεις (1) καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀτόμου στὸ περιβάλλον ποὺ ἔζησε. Ἔτσι μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ κάθε λογῆς σύμπλεγμα, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ γεννησιακὴ σφαῖρα, μὰ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς κατωτερότητας, τὴν ἀνάπτυξη τῆς συμπεριφορᾶς (2) (ἐκείνης ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις, χωρὶς τὶς δύο παραπάνω ἀναφερόμενες ἀντιλήψεις) κι ἀκόμα παραπέρα ἀπὸ διάφορες σωματικὲς βλάβες, ποὺ φθείρουν ἀμετάκλητα τὴ φυσιολογικὴ ψυχικὴ δράση κι ἐξέλιξη. Ἔτσι μονάχα φθάνουμε σὲ μιὰ γενικώτερη κι ἐπιστημονικώτερη ἀντίληψη τοῦ θέματος.

Γ'

Ἄποια ὅμως κι ἂν εἶναι ἡ ἀφορμὴ καὶ τὸ ὑπόθεμα τῆς ἀπόπειρας γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία, οἱ διάφορες ψυχικὲς τάσεις, λανθάνουσες καὶ ὑπολανθάνουσες, σπεύδουν νὰ φτάσουν τὴν ὥρα τῆς κρίσης καὶ δημιουργίας, ἀνακατεύονται, ἀραδιάζονται καὶ διυλίζονται ἀπ' τὸ συναίσθημα καὶ—ἰδιαίτερα στὸν πεζὸ λόγο—ἀπ' τὴ λογικὴ (3), πέρνουν ἔτσι συγκεκριμένη μορφή. Ὁ λογοτέχνης περνᾷ τὴν ὥρα αὐτὴ τὸ ὄριο τοῦ πραγματικοῦ ἢ ζεῖ σὲ μιὰ δική του πραγματικότητα (4) (μοι-

(1) Ἡ σημασία τῆς κληρονομικότητας γιὰ τὴ γένεση τοῦ ταλέντου δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται. Ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια ὁ Galton (Hereditari Genies 1869) ἔκαμε δεξύτετες παρατηρήσεις στὸ θέμα τοῦτο.

(2) Ἡ σημασία τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων στὴ διαμόρφωση τῆς συναισθηματικότητας καὶ τοῦ χαρακτήρα, ἔξω ἀπὸ κάθε φρουδικὴ ἢ Ἀντλερικὴ ἐρμηνεία, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ διερευνᾶται σὲ κάθε περίπτωση. Ἡ ἀγωγή παίζει σημαντικὸ ρόλο στὴν ψυχικὴ μας διαμόρφωση, ὥστε ὁ Watson νὰ λέει: Δώστε μου δέκα νεογέννητα κι ἓνα περιβάλλον, ποὺ θὰ καθορίσω ἐγώ, κι ἀναλαμβάνω νὰ κάμω ὅποιοδήποτε ἀπ' αὐτὰ γιατρό, ἐπιστήμονα, πολιτικὸ, καλλιτέχνη κι ἀκόμη καὶ κλέφτη (βλ. Γ. Σακελλαρίου, Ψυχολογία τοῦ Παιδός, ἐκδ. 3η, Ἀθήναι 1935, σελ. 138). Ἔτσι τὸ ζήτημα καταντᾷ τρομακτικὰ περίπλοκο, γιὰτὶ σημασία δὲν ἔχει πιά ἡ ποιοτικὴ διερεύνηση ψυχοπαθολογικῶν καταστάσεων, μὰ ἀκόμα κι ἡ ποσοτικὴ συμμετοχὴ τοῦ κάθε παράγοντα. Αὐτὸ θὰ ἦταν πιὸ ἐπιστημονικὸ, πιὸ ἐνδιαφέρον, σύγχρονα ὅμως κι ἀδύνατο. Τὶς δυσκολίες μεγαλώνει ἀκόμα ἡ ἔρευνα τοῦ δημιουργοῦ σὲ σχέση μὲ τὸ ὁμαδικὸ ἀσυνείδητο καὶ τὴν κοινωνιολογικὴ ἀνθρωπολογία, τὸν τόπο καὶ χρόνον.

(3) Ἄν ἐξαίρεσει κανεὶς μορφὲς ἐσωτερικοῦ μονόλογου καὶ γενικὰ νεώτερες σχολές, ποὺ ὑπάρχει διακοπὴ μὲ τὴν ἀμεση λογικὴ καὶ ἡ κατανόηση γίνεται σχεδὸν διαισθητικά.

(4) Ἡ ὄνειροπαροῖα αὐτὴ μοιάζει πολὺ μὲ τ' ὁ-

ραία καμωμένη ἴσως ἀπ' τὶς ὑποσυνείδητες παρορμήσεις (5) καὶ συχνὰ αὐτοθαυμάζεται. Στὴν ποίηση ὁ αὐτοθαυμασμός καὶ ὁ αὐτισμός εἶναι ἰσχυρότερα διατυπωμένος. Στὴν πεζογραφία ἡ παρέμβαση τῆς λογικῆς μπορεῖ νὰ διαστρεβλώσει καὶ νὰ προβάλλει διαφορετικὰ τὶς ἐσωτερικὲς καταστάσεις. Γιὰ τοῦτο ὁ ποιητὴς ὑπόκειται ἀμεσώτερα σὲ ψυχοπαθολογικὴ ἀνάλυση ἀπ' τὸν πεζογράφο, ποὺ γλυστᾷ κάτω ἀπ' τὸ μάτι τοῦ πιὸ εἰδικοῦ παρατηρητῆ (6). Ὡστε τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο ἀποτελεῖ προβολὴ τῶν ἐσωτερικῶν διαθέσεων τοῦ συγγραφέα καὶ σὰν τέτοιο μπορεῖ ν' ἀποτελέσει μέθοδο ἐρεύνης τῆς ψυχικῆς του καταστάσεως. «Ὁ καλλιτέχνης ἐξωτερικεύει τὸν ἐσωτερικὸ του κόσμον, μᾶς δίνει τὸ ἐσωτερικὸ του ἡμερολόγιον, ὅλες αὐτὲς τὶς καταστάσεις, ποὺ περνᾶνε φευγαλέα, σὰ μὲ σβησμένα βήματα στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐκφράζει τὴν ἐσωτερικὴ του πραγματικότητα, ποὺ εἶναι τόσο διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ, ποὺ γνωρίζομε (Levinas) (7). Κι ὁ De Voto (8) μᾶς λέει, πὼς ἡ βάση κάθε μυθιστορήματος εἶναι προσωπικὴ πείρα σὲ σχέση μὲ τὶς ἀνάγκες, τὶς παρορμήσεις, τοὺς πόθους, τοὺς φόβους, τὶς ἐλπίδες, τὶς φιλοδοξίες, ἀκόμα ἀπ' τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Ἔτσι συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα τὸ ἔργο ἔχει μέσα τοῦ αὐτοβιογραφικὰ στοιχεῖα. Τὸ ἴδιο παρατηρεῖ ὁ I. M. Παναγιωτόπουλος (9): «Τὰ καλύτερα μυθιστορήματα τοῦ μεσοπόλεμου εἶναι αὐτοβιογραφικὰ καὶ γιὰ τοῦτο εἶναι κιόλας λυρικά στὴν οὐσία τους. Πηγάζουν ἀπὸ μιὰ ἀτέλειωτη δίψα ἐνδοσκόπησης καὶ αὐτοκατά-

νειρο κι εἶναι βασικὸ φαινόμενο τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας (βλέπε Freud: Der Dichter und das Phantasieren. M. Bonaparte De l'illaboration et de la fonction de l'oeuvre littéraire, Revue Française de Psychanalyse. v. 5, p. 649 καὶ ἐξῆς, 1932, E. Kris loc. cit. Approaches to Art. Τὸ ὄνειρον, σὰν πρωτοπαθὲς φαινόμενο, χρειάζεται μὲ δευτεροπαθῆ ἐπεξεργασία γιὰ νὰ γίνει Τέχνη).

(5) Ὁ Gesell (I. c. Studies in child development) λέει πὼς ὑπάρχουν συνήθως μεγάλες περίοδοι προπαρασκευῆς, ὥσπου νὰ φτάσουν οἱ στιγμὲς τῆς ἐμπνευσης.

(6) Μὰ καὶ σὰ δημιούργημα ἡ ποίηση ἀφίνει πιό-τερη ἐλευθερία ἀντίληψης καὶ στοχασμῶν, ἐνῶ ἡ πεζογραφία εἶναι δεσμευτικὴ.

(7) Ἀναφέρεται ἀπ' τὸ Στέλιο Ξεφλοῦδα: Ὁ δημιουργὸς καὶ ἡ πραγματικότητα, «Νέα Ἔστια», 15-5-1949, σελ. 658.

(8) Bernard de Voto: The world of Fiction, κεφάλαιον From Dream to Fiction, σελ. 35, Houghton Mifflin Co, Boston, 1950. Σημειῶνω ἐδῶ πὼς τὸ βιβλίο τοῦ de Voto εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ λιγοστὰ νεώτατα κείμενα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία καὶ τὴν ἐπίδρασή τους στὸν ἄνθρωπον.

(9) I. M. Παναγιωτόπουλος: Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα. Β' Ἀνήσυχον χρόνια, σελ. 29, Ἀθήνα, «Ἀετός», 1943.

χτησης. Θὰ τὰ ὀνόμαζα ναρκισσικὰ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ σημασία τοῦ ὄρου». Κι ὁ Somerset Maugham (1) βεβαιώνει, πὼς μερικὰ ἀπ' τὰ μυθιστορήματά του εἶναι γεμάτα ἀπ' τὰ προσωπικά του βιώματα.

Δ'

Βρισκόμαστε τώρα στὸ νευραλγικώτερο σημεῖο τῶν σχέσεων, ποὺ μελετᾶμε τὴν ψυχοπαθολογικὴ ἀνάλυση τῶν προσώπων σὲ σχέση μὲ τὰ κείμενα. Θὰ πάρουμε ἐδῶ ἕνα παράδειγμα γιὰ νὰ τονίσουμε τίς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στοὺς λογοτέχνες καὶ κριτικούς ἀπ' τὴ μιά, τοὺς ψυχιάτρους ἀπ' τὴν ἄλλη. Ὁ Καρυωτάκης ἀποτέλεσε τὰ τελευταῖα χρόνια θέμα ἀντιθέσεων καὶ συζητήσεων.

Ἀπ' τὰ πρῶτα κίθλας ποιήματα τοῦ Καρυωτάκη ποὺ θὰ διαβάσουμε, μᾶς γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀνία κ' ἡ μελαγχολία, ποὺ τὸν βασανίζει. Ὁ σαρκασμὸς, ἡ εἰρωνία, μιά καταστροφικὴ διάθεση εἶναι δευτερεύοντα χαρακτηριστικά τοῦ ποιητῆ. Καὶ τὸ ποίημά του «Αἰσιοδοξία» ἀκόμα εἶναι ἡ πικρότερη μορφή τῆς ἀπαισιοδοξίας καὶ τοῦ σαρκασμοῦ. Ὁ Γιάννης Χατζίνης (2) γράφει: «Ὁ Καρυωτάκης βρῆκε ἀπήχηση στὴν ψυχὴ τῆς σύγχρονης του νεότητος, γιατί ἀποτελοῦσε τὴν ἔκφραση τοῦ κεντρικοῦ της προβλήματος, γιατί ὁ νευρωτισμὸς του εἶταν τὸ γενικώτερο γνῶρισμα μιᾶς ἐποχῆς, ποὺ δὲν ἤξερε τί γύρευε, καὶ ποὺ ἀδυνατοῦσε νὰ ὑπερνικήσει τὴν ἀπογοήτευσή της ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της».

Μὲ τὴν περίπτωσή τοῦ Καρυωτάκη ἀσχοληθήκανε ὁ Φιλιππόπουλος (3) καὶ ὁ Σκούρας (4). Ὁ πρῶτος κύτταξε νὰ τὴν ἐρμηνεύσει σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Adler, ὁ δεῦτερος μὲ τὴ θεωρία τοῦ Freud.

Ἀπ' τίς δυὸ τοῦτες μελέτες ἀφορμήθηκε ὁ Κλέων Παράσχος (5) νὰ διατυπώσει καυστικώτατες παρατηρήσεις: «Παρασύρομαι καὶ διαβάζω, μ' ὄλο ποὺ γνωρίζω καλὰ ἢ δομίζομαι εὐθύς κι αὐτοὺς ποὺ τάγραψαν καὶ τὸ γράψιμό τους, κείμενα, ποὺ μὲ νευριάζουν, μ' ἀγανακτοῦν, μοῦ φέρνουν ρίγη ἀναγούλας... Ἐνα τέτοιο κείμενο διάβασα χτές τὸ βράδυ. Εἶναι μιά σύντομη μελέτη ἐνός «νευρολόγου· ψυχιάτρου» (6) γιὰ τίς σχέσεις τῆς ψυχιατρικῆς καὶ λογοτεχνίας, μὲ μερικὲς ψυχιατρικὲς παρατηρήσεις πάνω στὴ λογοτεχνία μας. Θεέ μου, τί θεομηνία αὐ-

τοὶ οἱ ψυχαναλυτές, οἱ φροϊδιστές, οἱ ἀντλεριστές, καὶ οἱ ἀπωθημένους ὀρμῆς, καὶ τὰ αἰσθήματα τῆς μειονεκτικότητος, καὶ ὁ καταπιγμένος ἐρωτισμὸς... Καὶ τί αὐθάδεια (ἔτσι πρέπει νὰ τὸ πῶ) δογματικὴ γιὰ τὰ πιὸ περίπλοκα, τὰ πιὸ ντελικότα, τὰ πιὸ ἀνεξιχνίαστα ζητήματα (τῆς προσωπικότητος, τῆς καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης) καὶ τί ξίπασμα ὕλιστικὸ καὶ ὀρθολογικὸ, χειρότερο κι ἀπὸ τῶν «φυσιολόγων» καὶ «ιατροφιλόσοφων» τοῦ 18ου αἰῶνα!... Ἡ μελέτη αὐτὴ μοῦ θύμισε τὴ μελέτη ἐνός ἄλλου ψυχιάτρου (?), γιὰ τὸν Καρυωτάκη, ποὺ εἶχε δημοσιεῖ τεῖ, ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ, στὴ «Νέα Ἑστία». Εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ποίηση τοῦ Καρυωτάκη, σὰν γέννημα μιᾶς ἀνικανοποίητης libido. Ἡ ἀνικανοποίητη libido ξεστράτισε ἀπὸ τὸ σκοπὸ της καὶ ἔγινε ἀγχος. Ὁ Καρυωτάκης, λέει μὲ τόνο τελεσιδικιοῦ ὁ ψυχαναλυτῆς, περιφρονοῦσε τὴ γυναῖκα. Καὶ ποὺ τὸ ξέρε; Καὶ τί θὰ πῆ περιφρονοῦσε; Καὶ μπορεῖ ἕνας «professeur des sciences humaines» (γιὰ νὰ θυμηθῶ τὸ Στεντάλ) νὰ χρησιμοποιεῖ ἔτσι χοντρά καὶ ἀπλοϊκὰ μιά λέξη τόσο σύνθετη καὶ τόσο πολυσήμαντη σ' ἀνθρώπους, ὅπως ὁ Καρυωτάκης».

Σὲ τοῦτα ἀπάντησε ἀργότερα ὁ Φιλιππόπουλος (8): «Μὲ τὴν ἀδυναμία τους λοιπὸν νὰ διακρίνουν καὶ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ ἀνθρωποὶ τῶν γραμμάτων παίρνουν πάντα σχεδὸν μιά ἀρνητικὴ στάση γιὰ ὅ,τι καινούργιο κι ἀληθινὸ, προπαντὸς δὲ ἐπιστημονικὸ, ποὺ προσάγεται πάνω στὴν ἀνάλυση κι ἀντίληψη ἐνός ἔργου, καὶ μὴ μπορῶντας νὰ πολεμήσουν μὲ λογικὴ ἐπιχειρηματολογία τὴν ἐπιστημονικὴ θέσση, ποὺ παίρνουν οἱ ψυχίατροι, καταφεύγουν στὰ σκώμματα καὶ τίς εἰρωνεῖες—ἔργο ἀπλοῦστατο».

Εἶναι φανερό, πὼς κι οἱ δυὸ τους ἔχουνε δίκιο ὡς ἕνα σημεῖο. Ὁ κριτικὸς προβάλλει τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα καὶ βάζει σὲ δευτέρη μοῖρα τὴν ψυχολογία τοῦ καλλιτέχνη, ἐνῶ ὁ ψυχίατρος μὲ τὴ λεπτὴ ἀνάλυσή τῆς προσωπικότητος, ξεχνάει νὰ τονίσει τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα κι ἔτσι φαίνεται σὰ νὰ ἐπιχειρεῖ (ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι) νὰ δυσφημίσει τὸν καλλιτέχνη. Ἐδῶ εἶναι κι ὄλας τὸ σημεῖο, ποὺ ἀναπηδᾷ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς δυὸ.

Ἄν καταλογίσουμε λοιπὸν στὸν κριτικὸ ἐπιστημονικὴ ἀγνοία, ἄλλο τόσο πρέπει νὰ καταλογίσουμε καὶ στὸν ψυχίατρο κριτικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀμβλύτητα θεώρησης τοῦ ἔργου (9). Εἶναι φανερό πὼς ὁ συνδυασμὸς εἶναι τὸ τέλειο.

Ὡστόσο, στὴν κριτικὴ ἢ ψυχολογία εἶναι ἀπαραίτητη σὰν ἕνα μέσο, γιὰ νὰ τελειοποιήσουμε τίς ἀπόψεις μας καὶ νὰ γίνει

(1) S. Maugham. The summing up., Penguin Books Ed., 1946.

(2) Γ. Χατζίνης. Ἀρώστεια καὶ ποίηση τοῦ Κ. Γ. Καρυωτάκη, «Νέα Ἑστία», 15 Σεπτ. 1948, σελ. 1146.

(3) Φιλιππόπουλος, loc. cit. σελ. 21 - 26.

(4) Φ. Σκούρας «Νέα Ἑστία», 15-5-1943.

(5) Κ. Παράσχος. Χρονικὸ, Κύκλος πρῶτος, 1945, σελ. 21 - 24, Ἔκδ. «Φιλολογικῶν Χρονικῶν».

(6) Πρόκειται γιὰ τὸν Φιλιππόπουλο.

(7) Γράφει γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Σκούρα.

(8) Φιλιππόπουλος, «Νέα Ἑστία» 1-5-1948, σελ. 601.

(9) Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα μιλάω πιά γενικά, χωρὶς ν' ἀναφέρομαι στοὺς παραπάνω.

πιὸ νοητὸ τὸ ἔργο, χωρὶς κιόλας νὰ χρειαστεῖ νὰ διατυπώσουμε τίς γνώμες τοῦτες φανερά ἢ (ἀκόμα χειρότερο) καταφεύγοντας στὴν ψυχιατρικὴ ὀρολογία. Εἶναι δηλ. κάτι, ποῦ ἐνδιαφέρει τὸν κριτικὸ ἀτομικά, γιὰ νὰ βρεθεῖ κοντότερα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ ἔργο του. (1)

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ἡ ψυχιατρικὴ τῆς Λογοτεχνίας, ποῦ δὲν ἀπευθύνεται σ' ἕνα ὀρισμένο κοινὸ (γιατρούς, ψυχολόγους κλπ.), μὰ κυκλοφορεῖ στὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ ἢ σὲ φυλλάδια γιὰ ὅλο τὸν κόσμον, ἀντικρύζει τὸ σύνολο. Ἡ γυμνὴ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια χωρὶς διαίσθηση, χωρὶς ποίηση, χωρὶς ἀνθρωπιά, εἶναι ἀδιάφορη στὸ μέσο ἀναγνώστη ἢ μᾶλλον τὸν προκαλεῖ ν' ἀντιδράσει σ' αὐτὰ ποῦ διαβάσει. Νομίζω, πὼς στὴν περίπτωσιν αὐτῆ τὸ ἐπιστημονικὸ κριτήριον πρέπει νὰ δίνει κάποια θέση καὶ σὲ μιὰ στενότερη συναισθηματικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ λογοτέχνη καὶ τὸ ἔργο του. Διαφορετικὰ κάθε προσπάθεια θὰ μένει σὰν ἕνα δόγμα διεισδυτικῆς μὰ ἀγώνης λογικῆς κρίσης, γιὰ τὰ ὁμορφότερα δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἄς ἀφήσουμε κιόλας τίς ἐπιφυλάξεις ποῦ διατύπωσα παραπάνω, γιὰ τὴ μελέτη τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας! Δὲν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία πὼς κάθε μελέτη σύμφωνα μὲ ἕνα ἀπ' τὰ δόγματα τῆς ψυχολογίας ρίχνει κάποιο φῶς στὰ πρόσωπα καὶ δημιουργήματα. Κανένα ὡστόσο δόγμα δὲ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει συνολικὰ τὸ λογοτέχνη. Εἶναι ἕνα σωρὸ ἀσύλληπτα καὶ περίπλοκα ζητήματα, ποῦ μᾶς ξεφεύγουν διαρκῶς καὶ ποῦ πρέπει νὰ μᾶς κάνουν δισταχτικούς σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ νὰ χαρακτηρίζουμε τίς μελέτες αὐτὲς μονάχα σὰν προσπάθειες, σὰν ἀπόπειρες νὰ ἐρμηνευτεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο.

Κι ὡστόσο δὲ λείπουν φανερώματα, ποῦ ἡ λεπτὴ ψυχολογικὴ καὶ ψυχαναλυτικὴ μελέτη εἶναι συγκερασμένη μὲ τὴ μελέτη τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ καλλιτέχνη. Ὁ Μάνθος Κρίσπης (2) ἔγραψε ἕνα μικρὸ βιβλίον γιὰ τὸν Καβάφη, ποῦ ὄχι μονάχα δὲν φέρνει τίς παραπάνω ἀντιδράσεις ἀλλὰ μὲ τὴν ψυχολογικὴ σκιαγραφία τοῦ ποιητῆ εὐοδῶνει κιόλας τίς σχέσεις τῆς ψυχολογίας τοῦ ποιητῆ καὶ τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἔργου. Ἀναφέρω ἐδῶ μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπ' τὸν Κρίσπη:

«... θᾶπρεπε νᾶχουμε νοιώσει, πὼς ὁ ποιητῆς εἶναι πολὺ ἄτομο. Εἶχε δυνατὲς δικές του ἀγωνίες, ποῦ τὸν ἀνάγκασαν νὰ γυρίσει στὸ μέσα κόσμον, νὰ γίνῃ ἐνδοσκοπικός. Τὰ γεγονότα, ποῦ περιγράφει στὰ

(1) Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, πὼς οἱ ψυχολόγοι δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη καὶ κριτικοὶ καὶ πὼς πέρα ἀπ' τὴν ἐπιστήμη ἢ μακριὰ ἀπὸ κάθε καλοῦπι ἀντικρύζεται ἡ ὁμορφιά.

(2) Μ. Κρίσπης. Καβάφης, ὁ φιλέρημος νοσταλγός, 1948.

ἱστορικὰ του ποιήματα, ἂν δὲν εἶναι ἐπιδέξια καλύμματα δικῶν του περιστατικῶν, εἶναι μιὰ εἰσαγωγή στὴν ἀτμόσφαιρά του» (σελ. 49).

«Ὁ Καβάφης ἔπασχε ἀπὸ *σύμπλεγμα ἀνασφάλειας*. Καὶ δικαιολογημένα: φοβόταν ὅτι μιὰ μέρα ἢ λάγνη ζωὴ ποῦ ἔκανε θὰ τὸν ἔφερνε ὑπόδικον ἀπέναντι μιᾶς κοινωνίας...» (σελ. 63). Γιατὶ «... ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία ξεδιάλυνε τὰ πράγματα: μιὰ ἐρωτικὴ του ροπή τὸν ἔριχνε νὰ ζητᾷ τὸν ἔρωτα ἀπ' τὸν ὁμόφυλό του. Τί κατάρρα! Ἡ ἐνστικτώδης γνώση τοῦ καλοῦ τὸν ἔκανε νὰ ντρέπεται, ν' ἀγανακτεῖ. Ἀλλὰ ἡ δύναμη τῆς φύσης τοῦ ἐπιβαλλόταν» (σελ. 22 - 23). «Τὰ χρόνια ἔχουν περάσει στὸ μεταξύ καὶ ἡ ζωὴ του ἐλίμνασε. Ἐχασε τὴν παρθενικὴ δψή τῶν πραγμάτων. Τὰ βράδια δὲν ἔχουν τὴ γοητεία, ποῦ εἶχαν ἄλλοτε. Τὰ πρόσωπα μένουν μοιότονα ἴδια... Νᾶταν μόνο ἡ ἀνία καὶ ἡ πλήξη τοῦ παρόντος, πάλι καλά. Καὶ μπροστὰ του ὁμως δὲ βλέπει κανένα φῶς. Ἐχει καταστήσει τὸ αὐριό πιά σὰν αὐριό νὰ μὴ μοιάζει. Καὶ τί ἀργά, ποῦ κυλάει ὁ χρόνος, πόσο πνιγερὸς γίνεται ὅταν ἔχουμε τὴν ἀνάγκη νὰ φύγει, νὰ ξεχαστεῖ...» (σελ. 39). «Ἡ ἐσωτερικὴ του ἐρημιὰ ὅλο καὶ τὸν ἐβύθιζε σὲ χειρότερη ἀπόγνωση» (σελ. 66). «Ἐνα ὄχυρὸ ἔμεινε μονάχα γιὰ μᾶς: νὰ κρατήσουμε κρυμμένη τὴν ἐσωτερικὴ μας κατάρρευση. Νὰ κλείσουμε τὸ στόμα μας, νὰ μὴν προδόσουμε τὴ ζωὴ μας...» (σελ. 67).

Ἀνάφερα τόσα ἀποσπάσματα γιὰ νὰ δείξω ὅτι, ὅπως γράφεται, κι ἡ διαστροφή τοῦ ποιητῆ ἀκόμα προβάλλεται μ' ἕνα τρόπο, ποῦ μᾶς ἱκανοποιεῖ, δὲ μᾶς φέρνει τὸ αἶτημα τῆς ἀμυνας, τῆς ἀντίστασης καὶ τῆς ἀντίθεσης γιὰ τὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση.

Μὲ τὸν Καβάφη καταπιάνεται κι ὁ Σκούρας (3). Ἡ σχιζοφρενικὴ ἔμπνευση τοῦ ποιητῆ χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐτισμὸ, νεολογισμὸ, ἀπραγματισμὸ, νοσταλγία γιὰ τὸ παρελθόν κλπ. Θ' ἀναφέρω ἐδῶ λίγες ψυχαναλυτικὲς μελέτες: Ἡ Maria Bonaparte (4) ἀσχολήθηκε σ' ἕνα δίτομον ἔργο μὲ τὸν Ροε, ὁ Σκούρας (5) στὴν ἐναίσιμη διατριβὴ του τῆς Lyon μελέτησε τὸ Baudelaire, ὁ Laforgue (6)

(3) Φ. Σκούρας: Ἑλληνικὴ Ἱατρικὴ, σελ. 748 καὶ ἐξῆς, 1935.

(4) M. Bonaparte. Edgar Poe, 1933, Ed. Denoël et Steele, Paris. Εἶναι ἴσως ἡ μόνη ψυχαναλυτικὴ μελέτη, ποῦ ἔχει κι αἰσθητικὲς ἀξιώσεις/καὶ δὲ μᾶς μπάζει σὲ ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα.

(5) Φ. Σκούρας. Thèse de Lyon, 1929. Τὴ μελέτη αὐτὴ τοῦ κ. Σκούρα εἶδα σὲ πολὺ περιωρισμένο χρόνο. Ἀπ' τὴ διάταξη τῆς ὕλης καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα, ποῦ διάβασα, κατάλαβα πὼς εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα.

(6) R. Laforgue. Devant la barrière de la Nervose. Étude psychanalytique sur le nervose de Charles Baudelaire, Revue Franç. de Psychanalyse v. 4, pp. 277-406, 1930-31.

πάλι τὸ Baudelaire, ὁ Garga⁽¹⁾ τὸν Arthur Rimbaud. Ἀπ' τὶς δυὸ κιάλας τελευταῖες μελέτες συμπεραίνω πὼς ἀδίκως κατακριθῆκανε⁽²⁾ οἱ δικοί μας ψυχίατροι. Ὁ Laforgue εἶναι μάλιστα πολὺ δογματικός, μπορῶ νὰ πῶ ἀποπνιχτικός, διαστρεβλωτικός, ἀυθαίρετος. Καραδοκεῖν' ἀρπάξει μιὰ λέξη γιὰ νὰ στήση ὀλόκληρη θεωρία. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενο, πὼς ὁ οἶκος Gallimard ἀρνήθηκε νὰ τυπώσει τὴ μελέτη του, γιὰτὶ μπωντλεριστὲς τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου δὲ θέλανε νὰ δοῦνε τέτοιο κείμενο νὰ κυκλοφορεῖ⁽³⁾. Ἡ στάση αὐτὴ τοῦ κοινοῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ τὴν παραγνωρίζωμε.

Ε'

Ἐπειτ' ἀπὸ τὶς ἀποσπασματικὰς αὐτὰς παρατηρήσεις γιὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα, ἄς κυττάξουμε τὴν ἐπίδραση τοῦ ἔργου στὴν ψυχικὴ ὑγεία τοῦ συγγραφέα. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν χαρακτηρίσει, σὰν μιὰ ἀσφαλιστικὴ δικλείδα. Προβλήματα ἀσφυκτικὰ ἔρχονται στὴν ἐπιφάνεια, ἡ συνείδηση ξαλαφρώνει, «καθαίρεται». Μὲ τὴν ἐξομολόγησίν του ὁ λογοτέχνης παύει νὰ σπρώχνει στὰ μύχια τῆς ψυχῆς του προβλήματα, ποὺ τὸν ταλαιπωροῦν. Νοιώθει πὼς κάποιος τὸν συμπαραστέκει καὶ τὸν συμπονᾷ. Λυτρώνεται.⁽⁴⁾ Ὁ Goethe, λέει ὁ Brill⁽⁵⁾, ὅταν ἔγραψε τὸν Βέρθερο ξέφυγε ἀπ' τὴ συνθλιψὴ τῶν συναισθημάτων, ποὺ ἦταν πολὺ δυνατὰ γιὰ νὰ τὰ ὑποφέρει.

Ὅσοι καμιά φορά οἱ συγκρούσεις γίνονται πολὺ ζωηρές, περνοῦν σὲ μιὰ ὀξυτάτη φάση καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐπιζήμιο. Κάτι τέτοιο ἔπαθε ὁ Dickens⁽⁶⁾ ὅταν ἔγραφε τὴ σκηνὴ τοῦ φόνου τῆς Nancy ἀπ' τὸν Bill Sikes στὸν Oliver Twist. Μὰ τοῦτο εἶναι σπανιώτερο.

ΣΤ'

Μιὰ ἀπ' τὶς πολύπλευρες ἐπαφές, ποὺ ἀναπτύσσουμε ἐδῶ περιληπτικὰ, εἶναι καὶ ἡ ψυχοπαθολογικὴ ἀνάλυση⁽⁷⁾ τοῦ κειμένου. Ἐδῶ χρειάζονται ἰδιαίτερες ἱκανό-

τητες, κριτικὲς καὶ ψυχιατρικὲς, καὶ κάτι παραπάνω ἀπ' αὐτὰς: εἰδικὲς ἱκανότητες. Εἶναι ἡ ἀνάλυση τοῦ κειμένου, χωρὶς νὰ παίρνομε γιὰ βάση τὸ συγγραφέα, χωρὶς νὰ νοιαζόμαστε καν γιὰ τὸ συγγραφέα. Σπάνια εἶναι τὰ βιβλία αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Στὴν Ἑλλάδα ὁ Κουρέτας⁽⁸⁾ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἀρχαῖο δράμα ἀπ' τὴν ἀποψη αὐτῆ.

Ζ'

Ἀναφέραμε ὡς τώρα τέσσερα κύρια σημεία ἐπαφῆς Λογοτεχνίας καὶ Ψυχολογίας: τὴν ψυχογένεση τοῦ ἔργου, τὴν ἀνάλυση τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέα, τὴν ἐπίδραση τοῦ ἔργου στὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα καὶ τὴν ψυχοπαθολογικὴ ἀνάλυση τοῦ κειμένου.

Ἐνα πέμπτο καὶ κυριώτερο σημεῖο, ἀπ' τὴν κοινωνικὴ καὶ πρακτικὴ πλευρὰ, ἀφορᾷ τὴν ἐπίδραση τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου στὸ πλῆθος, σ' ὅσους ὑψώνονται δέκτες γιὰ τὴν ἀπόλαυση τοῦ ὠραίου. Μὲ τὶς ἐπιδράσεις τοῦ βιβλίου στὸν ἄνθρωπο καταπιάνεται ὅλο τὸ δεύτερο μέρος τοῦ μελετήματός μου. Θὰ ἤθελα μόνο ἐδῶ νὰ θυμίσω πὼς ἡ συμπαθητικὴ Κυρία Μπωβαρὺ διαμορφώθηκε, σὰν χαραχτῆρας⁽⁹⁾, ἀπ' τὴν ἀνάγνωση μυθιστορημάτων, ποὺ τὴν ἀπομάκρυναν σημαντικὰ ἀπ' τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἔσπρωξαν στὴν πεοιπέτεια καὶ τὴν ἀνηθικότητα. Ὁ Βέρθερος προκάλεσε κύμα αὐτοκτονιῶν σ' ὀλάκερη τὴν Εὐρώπη κι ὀνομάστηκε γιὰ τοῦτο «κακὸ τοῦ αἰῶνα». Ἀναμφίβολα, ὅμως, οἱ ὀφέλιμες ἐπιδράσεις ξεπερνοῦν τὶς βλαβερές. Τὸ βιβλίο μᾶς λυτρώνει ἀπ' τὴν ψυχικὴ μιζέρια, μᾶς ὑψώνει πάνω ἀπ' τὶς μικρότητες τῆς ζωῆς, μᾶς «καθαίρει» ἀπὸ βασανιστικὰς καταστάσεις.

Στὴν προσπάθειά μου νὰ μελετήσω λεπτομερέστερα τὶς ἐπιδράσεις αὐτὰς θέλησα νὰ κατατάξω σ' ὀμάδες τὰ βιβλία καὶ τὶς ἐπιδράσεις, ποὺ ἔχουν πάνω μας. Σὲ τοῦτο πολὺ μὲ βοήθησαν μιὰ σχετικὴ μελέτη τῆς Fhyllis Blanchard⁽¹⁰⁾ καὶ ἕνα βιβλίο τοῦ de Voto⁽¹¹⁾, ἂν καὶ ἀπομακρύνθηκα σὲ πολλὰ σημεία βασικὰ ἀπ' αὐτὰ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

(Τὸ τέλος στὸ ἐρχόμενο)

(1) G a r g a : Essai sur la psychanalyse, d'Arthur Rimbaud. Revue Franç. de Psychanalyse, v. 10, pp. 381 - 418, 1938.

(2) Κ. Παράσχος: Χρονικό, σελ. 22.

(3) Βλέπε στὸν πρόλογο τοῦ Laforgue, σελ. 277.

(4) Κ. Παράσσου: Ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, σελ. 14-15. Ἐκδ. Ἴκαρος, χωρὶς χρονολογία.

(5) Brill. loc. cit. Pub. conc. of Psychanalysis, p. 310.

(6) W. Kussel Brain: Authors and Psychopaths, British Medical Journal, 24-12-1949, p. 1412.

(7) Συνοπτικὴ, μὰ ἀναφερόμενη σὲ μεγάλο ἀριθμὸ λογοτεχνικῶν κειμένων, μελέτη, εἶναι τοῦ Wittels: Psychoanalysis and Literature pp. 371-380 in the M. Klein's et alii Psychoanalysis to day, ed. by Saudand Lorand, 1948. Βλέπε ἀκόμα Λ. Πηνιᾶ το γ λ ο υ Μελέτες σελ. 33-40, Ἐκδ. Ἀετός, 1943.

(8) Κουρέτας loc. cit., αἱ Ψυχώσεις εἰς τὴν Λογοτεχνίαν.

(9) Τοῦτο ἀντιλαμβάνομαστε, ὅταν διαβάζομε τὸ βιβλίο τοῦ Flaubert κι ἔτσι περὶ τοῦ ἀπολογηθῆκε ὁ συγγραφέας στὴν πολὺκροτὴ δίκη του γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

(10) P. Blanchard. Mental Hygiene Aspects of Literature p.p. 313-71 in the Blanchard and Greove's. Introduction to Mental Hygiene, Ed. by Henry Holtand Co, 1946.

(11) B. de Voto: The world of Fiction, ed. by Houghton Mifflin, Co, Boston, 1950.